

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК 378.4(477.54)"1804/1917":001.891-057.87

DOI: [https://doi.org/10.24144/2523-4498.1\(54\).2026.353884](https://doi.org/10.24144/2523-4498.1(54).2026.353884)

СТУДЕНТСЬКА НАУКА В ХАРКІВСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ (1804 – 1917 РР.)

Наталія Соколова¹

кандидатка історичних наук, доцентка кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Національного університету фізичного виховання і спорту України, Київ, Україна

E-mail: sokolik_n@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-5393-8567>

Оксана Попова

кандидатка філософських наук, доцентка кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Національного університету фізичного виховання і спорту України, Київ, Україна

E-mail: popovaob9@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-0457-4883>

Ігор Олексин

кандидат філософських наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Національного університету фізичного виховання і спорту України, Київ, Україна

E-mail: igoroleks@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-6650-627X>

Мета дослідження полягає у комплексному аналізі становлення та розвитку студентської наукової діяльності в Харківському університеті у період з 1804 по 1917 рр., виявленні основних організаційних форм наукової роботи студентів та оцінці їхнього внеску в інтелектуальний потенціал університету. Методологічну базу дослідження становлять принципи історизму, об'єктивності та системності. Застосовано комплекси методів: аналітичний, описовий, історичний. Актуальність теми зумовлена необхідністю наукового переосмислення витоків та еволюції студентської дослідницької практики. Аналіз діяльності наукових осередків Харківського університету (1804 – 1917 рр.) дає змогу адаптувати історичний досвід взаємодії викладачів і студентів для вдосконалення сучасних моделей залучення молоді до науки. Визначено роль університетських статутів у стимулюванні інтелектуального пошуку молоді. Доведено, що наукова діяльність студентства у першій половині XIX ст. мала фрагментарний характер і переважно обмежувалася функціонуванням нечисленних гуртків та стихійною самоорганізацією у формі приватних зібрань («на квартирах»). Визначено, що якісний рівень перших студентських доробків залишався недостатньо високим: значна частина робіт мала виразно компілятивний характер або являла собою переклади праць іноземних авторів. Науковий пошук тогочасного студента частіше тяжів до реферативного викладу вже відомих фактів, аніж до самостійних теоретичних чи експериментальних досліджень. З'ясовано, що імперська влада та університетська адміністрація тривалий час стримували процеси наукової самоорганізації студентства. Державні чиновники вбачали у корпоративному згуртуванні молоді загрозу поширення революційних ідей, тоді як частина професури висловлювала побоювання щодо відволікання вихованців від опанування обов'язкових навчальних курсів. Встановлено, що лише на межі XIX – XX ст. відбулася остаточна інституціоналізація студентської науки, що ознаменувалася появою мережі профільних гуртків під патронатом провідних професорів. Діяльність цих осередків була орієнтована на підготовку аналітичних рефератів, проведення наукових дискусій та апробацію результатів перших самостійних досліджень. Виявлено тенденцію трансформації студентських гуртків початку XX ст. у повноцінні наукові осередки, діяльність яких була зосереджена на комплексному дослідженні Харківського краю. Констатовано, що наукове життя Харківського університету мало вагомий суспільний резонанс: воно викликало стійку зацікавленість міської громади, а місцева преса регулярно висвітлювала інтелектуальні здобутки студентства, сприяючи популяризації знань.

Ключові слова: Харківський університет, студентська наука, наукові гуртки, конкурс, інституціоналізація.

Постановка проблеми. У сучасних умовах трансформації вищої освіти України особливої ваги набуває пошук ефективних моделей залучення молоді до науково-дослідної роботи. Харківський університет, як один із найстаріших інтелектуальних центрів,

накопичив унікальний досвід формування наукового потенціалу студентства протягом 1804 – 1917 рр. Проте в історико-педагогічному дискурсі цей досвід часто розглядається фрагментарно, без належної уваги до внутрішніх суперечностей: від компілятивного

¹ © Соколова Н., Попова О., Олексин І.

характеру перших праць та адміністративного тиску імперської влади до інституціоналізації гурткового руху на межі століть. Вивчення того, як студентська наука еволюціонувала від приватних зустрічей на квартирах до потужного інструменту відтворення академічної еліти, є необхідним для розуміння неперервності розвитку деяких університетських традицій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання становлення та розвитку студентської науки в Харківському університеті від часу його заснування до сучасності висвітлено у працях А. Парфіненка та С. Посохова. Особливу увагу харківські дослідники приділяють процесам формування студентських наукових осередків на історичному факультеті, аналізуючи їхню роль у професійному становленні майбутніх фахівців [Парфіненко, 2002]. Слід звернути увагу на монографію С. Посохова «Студентство університетів Російської імперії XIX – початку XX ст.: становлення та еволюція субкультури». Залучення значного масиву архівних документів дозволило автору виокремити етапи розвитку та специфічні ознаки субкультури студентства. У роботі проаналізовано механізми вироблення корпоративних норм поведінки, систему взаємин із викладачами та владою, а також продемонстровано вагомий культурний потенціал університетської молоді [Посохов, 2013]. У дослідженні М. Григор'євої комплексно проаналізовано еволюцію студентських об'єднань Наддніпрянської України та визначено їхню роль у формуванні інтелектуальної еліти. Праця є важливою для розуміння правового та соціального контексту, у якому відбувалася трансформація наукових гуртків Харківського університету в умовах імперської політики [Григор'єва, 2010]. Монографія «Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна за 200 років» стала вагомим внеском у розроблення історіографії закладу. В роботі висвітлено науково-педагогічну і суспільну діяльність професорів, а також склад і умови навчання студентства [Харківський, 2004]. Вагоме значення для розуміння початкового етапу діяльності закладу має праця Л. Яновського «Харківський університет на початку свого існування (1805 – 1820)». Автор детально реконструює процес формування академічного середовища та перші кроки університетської корпорації. Для даного дослідження особливу цінність становлять наведені автором факти про організацію навчального процесу та ранні спроби залучення студентства до інтелектуальної праці через систему публічних іспитів і літературних спроб. Водночас зосереджуючись на загальній історії університету, Л. Яновський лише опосередковано торкається питання власне студентської наукової самоорганізації, що створює підґрунтя для більш детального вивчення цього аспекту в межах цієї роботи [Яновський, 2004].

Важливим для розкриття генезису студентської науки є дослідження Ю. Феська. Автор аналізує науково-викладацьку діяльність іноземних фахівців, які заклали фундамент вищої освіти в Харкові. Дослідник акцентує на перенесенні західно-європейської традиції поєднання навчання з науковим пошуком, що стало передумовою виникнення

майбутніх наукових шкіл. Зокрема, висвітлення діяльності німецьких вчених допомагає пояснити переважання перекладів та компіляцій у ранніх студентських роботах як результат адаптації іноземного досвіду до місцевого ґрунту та подолання мовного бар'єра [Фесько, 2004]. Київська історикиня Н. Соколова на основі мемуарних джерел намагається реконструювати реальний стан залученості молоді до інтелектуальної праці, що часто залишався поза офіційними звітами. Авторка підтверджує тезу про те, що на ранніх етапах розвитку університету саме індивідуальне наставництво, а не інституційні форми, було головним рушієм наукового пошуку студентів [Соколова, 2019].

Однак, поза увагою дослідників залишається питання системного поступу студентської науки як цілісного інституційного явища впродовж усього дореволюційного періоду. Зокрема, недостатньо вивченим є прямий зв'язок між змінами в університетських статутах та динамікою виникнення студентських наукових осередків. Малодослідженим залишається механізм переходу від реферативно-компілятивного до оригінального дослідницького рівня студентських праць у другій половині XIX ст. Крім того, вимагає детальнішого аналізу роль місцевої періодики у формуванні суспільного іміджу студента-науковця та специфіка конфлікту між академічними прагненнями молоді й адміністративним контролем з боку імперської влади.

Мета статті полягає у системному дослідженні процесу становлення та інституціоналізації студентської науки в Харківському університеті впродовж 1804 – 1917 рр.

Виклад основного матеріалу. У 1805 р. розпочав роботу Харківський університет як заклад вищої освіти, заснований із метою підготовки молоді до державної служби у різних званнях [Устав, 1805, с. 225]. Уряд намагався залучити до навчання представників дворянства, обіцяючи їм швидке кар'єрне просування. Випускникам університету гарантували цивільний чин колезького секретаря (X клас за «Табелем про ранги»), а також отримання офіцерського звання через шість місяців після початку служби [Харьковский, 1841, с. 12]. Попри привабливість пропозицій, чисельність студентів Харківського університету збільшувалася повільно. Помічник попечителя Харківського навчального округу К. Фойгт зазначав, що в рік відкриття закладу лави студентства поповнили 54 особи, а через одинадцять років (1816 р.) їхня кількість зросла до 122 осіб. Посадовець пояснював низький рівень зацікавленості у вищій освіті обмеженою кількістю середніх навчальних закладів у регіоні, а також упередженим ставленням місцевої еліти до значення науки [Историко-статистические, 1859, с. 6]. Згідно зі спогадами професора Харківського університету К. Д. фон Роммеля, серед студентства перших років переважали особи зрілого віку, які вступали до закладу переважно для складання іспиту, необхідного для підвищення в чинах. Серед молоді викладач виокремлював донських козаків; він відзначав їхню здібність до навчання та сприйняття університетського курсу як засобу для подальшого кар'єрного

просування на державній службі [Роммель, 2001, с. 114].

Доцільно акцентувати увагу на проблемі недостатнього рівня підготовки абітурієнтів до опанування університетського курсу. Згідно з § 93 статуту Імператорського Харківського університету 1804 р., обов'язковою умовою зарахування було успішне складання вступних екзаменів [Устав, 1805, с. 255]. Претенденти мали продемонструвати знання з латинської та принаймні однієї іноземної мови, основ географії, історії та математики.

Однак, на практиці низька якість середньої освіти в регіоні та відсутність розгалуженої мережі гімназій призводили до того, що значна частина вступників не володіла необхідною базою. Це змушувало адміністрацію університету шукати компромісні рішення: знижувати екзаменаційні вимоги, щоб забезпечити мінімальний контингент слухачів для функціонування факультетів. Професор Т. Степанов у спогадах характеризував тогочасні вступні випробування як такі, що зводилися переважно до перевірки знання латини та навичок стилістики. Володіння латинською мовою було критично важливим для тогочасного студента, оскільки значна частина дисциплін, які викладали запрошені іноземні професори, читалася саме нею. Мемуарист критично оцінював рівень власної базової підготовки, зазначаючи, що його зарахуванню до лав харківського студентства посприяло особисте прихильне ставлення ректора Т. Осиповського [Степанов, 2011, с. 40]. Етап становлення Харківського університету характеризувався низкою деструктивних чинників, що суттєво гальмували розвиток студентської наукової діяльності. Ключовою перепорою стала незадовільна базова підготовка абітурієнтів, яка не дозволяла більшості слухачів одразу інтегруватися у складний дослідницький процес. Ситуація ускладнювалася специфічним ставленням університетської адміністрації, яка в перші роки функціонування закладу часто виявляла певну інертність щодо стимулювання наукових ініціатив студентства. Студент медичного відділення Л. Нічпаєвський, який навчався в університеті у 20-х рр. XIX ст., зауважував низький рівень академічної сумлінності серед студентства, особливо з-поміж казеннокоштных вихованців. За його свідченнями, як навчальна, так і науково-дослідна діяльність молоді залишалася поза належним контролем та інтересом з боку адміністрації чи професорського складу [Ничпаевский, 2011, с. 59].

Попри зазначені системні труднощі, адміністрація Харківського університету прагнула продемонструвати високу якість підготовки вихованців у публічному просторі. Важливим інструментом такої стратегії стала популяризація кращих студентських доробків. Зокрема, упродовж 1809 – 1810 рр. праці слухачів з'являлися на сторінках офіційного часопису «Періодичні твори про успіхи народної освіти», що видавався при Департаменті народної освіти.

Помітною стала публікація у 1811 р. окремої збірки «Твори вихованців війська Донського в Імператорському Харківському університеті». Продовженням цієї видавничої політики став 1817 р., коли за ініціативи та сприяння професорсько-викладацького

складу словесного відділення було опубліковано збірник творів студентів та вільних слухачів, виданий казенним коштом [Историко-филологический, 1908, с. 54]. Зазначені заходи були спрямовані на стимулювання інтелектуальної ініціативи молоді.

Виданий у 1818 р. збірник студентських праць репрезентує доробок вихованців університету в галузях літературознавства, філософії та історії. Критичний розгляд зазначених праць засвідчує відсутність глибокого наукового аналізу в більшості з них. Переважна частина творів має радше реферативний або описовий характер, що свідчить про початковий етап наукової творчості. Зокрема, праця студента М. Склабовського, присвячена генезису монархічного ладу в Давньоруській державі, значною мірою зводиться до компілятивного переказу літописних відомостей. Спроби автора висвітлити дискусійні аспекти (наприклад, щодо історичної постаті Гостомисла) мають декларативний характер і залишаються без належної аргументації. Текст містить низку панегіричних характеристик київських князів («мудрий», «хоробрий» тощо), що підміняють собою критичний аналіз їхньої державної діяльності. Автор послідовно дотримується офіційної імперської історіографічної традиції, екстраполюючи назву «Росія» на терени Давньоруської держави [Сочинения, 1818, с. 10–36]. Праця студента М. Левицького мала філософське спрямування та була присвячена етико-моральним проблемам. Автор намагався проаналізувати погляди французького натураліста й мислителя Ж.-Л. Леклерка де Бюффона, водночас насичуючи текст дифірамами на адресу монархів Російської імперії. Окрім того, М. Левицький акцентував на пріоритетній ролі релігійного складника у виховному процесі, що цілком відповідало тогочасним офіційним ідеологічним установам [Сочинения, 1818, с. 44–59].

У першій половині XIX ст. в Харківському університеті простежувався процес становлення та інституціоналізації перших неформальних студентських гуртків. З 5 січня 1819 р. при університеті функціонувало «Товариство аматорів вітчизняної словесності», засідання якого проходили щотижня в гуртожитку казеннокоштных студентів. Діяльність цього об'єднання координували професор російської історії Г. Успенський та професор філософії А. Дудрович. До складу об'єднання входило семеро студентів, а також учитель Львовського повітового училища М. Савостьянов [Труды, 1819]. Товариство підготувало та опублікувало доробок своїх членів окремим збірником, до якого увійшли три розвідки етико-морального спрямування, низка повістей та поетичних творів. Перша стаття М. Левицького, опублікована у збірнику, присвячена теологічним та натурфілософським проблемам. Спираючись на праці швейцарського державного діяча й філософа К. Л. фон Галлера, нідерландського природознавця Г. Бургаве та англійських проповідників, автор прагне визначити роль Божественного промислу та місце природи як невід'ємної частини божественного порядку [Труды, 1819, с. 1–15]. Студент А. Пафнунтєв у своїй розвідці досліджував суперечливість людської природи та притаманне особистості прагнення до альтруїзму. Автор не обмежував поняття благодійності лише

матеріальною допомогою, акцентуючи на важливості таких моральних якостей, як співчуття, терпимість та етичність поведінки. Як взірць доброчинності у праці представлено постать імператора Олександра I, чий образ автор наділив апологетичними характеристиками, підкреслюючи його роль як втілення монаршого милосердя [Труды, 1819, с. 23–32].

Один із найактивніших членів «Товариства аматорів вітчизняної словесності» О. Склабовський, обійнявши посаду ад'юнкта, подав ректору університету клопотання про заснування «Студентського товариства суспільних наук при Харківському університеті». Ця ініціатива свідчила про прагнення колишніх вихованців інституціоналізувати наукові пошуки молоді та надати їм офіційного статусу.

Історик Д. Багалій визначає мету діяльності товариства як удосконалення в словесності через дружній безпристрасний аналіз власних і запозичених творів. Участь у гуртку мала стимулювати наукову роботу студентів, утверджуючи її пріоритет над світськими розвагами. Передбачалося видання найкращих праць, кошти від реалізації яких спрямовували на підтримку малозабезпечених учнів повітових училищ, гімназій та студентів [Багалей, 1898 – 1912, с. 894].

Склад товариства поділявся на дійсних і почесних членів, співробітників, кореспондентів та благодійників. Значні вимоги висувалися до дійсних членів – студентів, кандидатів та магістрів, які зобов'язувалися щомісяця представляти щонайменше один прозорий або віршований твір. Відсутність наукових чи літературних здобутків, а також систематичне пропущення засідань без поважних причин ставали підставою для виключення з організації.

Почесні члени не мали фіксованих обов'язків; їхня роль полягала в консультуванні, наданні матеріальної підтримки та поповненні фонду гуртка власними працями. До категорії співробітників зараховували викладачів, учнів пансіонів і гімназій, а також студентів, які не мали статусу дійсних членів. Вони сприяли популяризації товариства, залучали меценатів і надавали матеріали з історії, статистики та економіки губернії Харківського навчального округу. Благодійники забезпечували фінансову підтримку діяльності об'єднання.

Керівний склад – голова, директори (відповідальні за наукову роботу), тимчасовий голова, секретар та скарбник – обирався виключно з-поміж дійсних членів. Засідання проводилися принаймні чотири рази на місяць: учасники презентували свої доробки, які підлягали колегіальному обговоренню та критиці. Рішення про необхідність внесення правок ухвалювалося двома третинами голосів присутніх. Після цього автор був зобов'язаний доопрацювати текст і передати його секретарю. У разі великого обсягу робіт їхнє рецензування здійснював спеціальний комітет у складі голови, директорів і секретаря. Для оприлюднення результатів діяльності товариство раз на півроку або рік проводило відкриті засідання із залученням громадськості [Багалей, 1898 – 1912, с. 895–897].

У 1835 р. нагляд за науковою діяльністю студентів

було покладено на органи університетської адміністрації. Згідно з новим Загальним статутом імператорських російських університетів 1835 р., студенти мали готувати наукові праці, найкращі з яких урочисто відзначали нагородами та, за можливості, публікували в періодичних виданнях навчальних закладів (§ 105–106) [Университетский, 1914, с. 45]. Крім того, документ передбачав функціонування при університетах наукових товариств, спрямованих на поглиблене вивчення окремих дисциплін. Прикладами таких об'єднань були Товариство історії та старожитностей російських, мінералогічні товариства тощо. Для забезпечення контролю за діяльністю гуртків було запроваджено обов'язкове затвердження їхніх статутних документів Міністерством народної освіти (§ 164, 165) [Университетский, 1914, с. 46]. Запровадження обов'язкового затвердження статутів Міністерством народної освіти завершило процес інституціоналізації студентських гуртків. Це дозволило державі встановити жорсткий адміністративний контроль за інтелектуальною діяльністю молоді, перетворивши науковий пошук на регламентовану складову офіційного освітнього процесу.

Того ж року за ініціативи попечителя Харківського навчального округу Ю. Головкина було видано циркуляр, який зобов'язував професорсько-викладацький склад проводити наукові бесіди зі студентами. У «Збірнику Харківського історико-філологічного товариства» опубліковано проєкт, що регламентував процедуру проведення зазначених заходів. Попечитель наголошував на важливості наставницьких бесід викладачів зі студентами, аргументуючи це тим, що традиційні лекції та іспити перетворюють молодь на пасивних слухачів і сприяють лише механічному запам'ятовуванню матеріалу. Для організації цього процесу університетську адміністрацію зобов'язали виділити спеціальні аудиторії, а професорсько-викладацький склад – двічі на місяць проводити зустрічі тривалістю до двох годин, присвячені обговоренню лекційного курсу та опрацюванню додаткових джерел [Головкин, 1911, с. 411–414]. Відповідально до реалізації зазначених заходів поставилися професори П. Гулак-Артемівський та М. Лунін. Водночас частина професорсько-викладацького складу висловила негативне ставлення до цієї ініціативи. Можна припустити, що скептичне ставлення частини професури зумовлювалося надмірним навчальним навантаженням студентів, які були зобов'язані готувати детальні конспекти лекцій, а також сумнівами викладачів щодо готовності молоді до самостійного наукового пошуку поза традиційною системою іспитів.

В 30-х рр. XIX ст. в Харківському університеті продовжують роботу неформальні студентські об'єднання. Мемуарист Ф. Неслуховський описував діяльність харківських гуртків під керівництвом О. Станкевича (молодшого брата фундатора московського літературно-філософського об'єднання) та М. Костомарова, а також згадував про «гурток магістрів» під керівництвом І. Срезневського. Автор наголошував, що поява цих інтелектуальних осередків

відіграла визначальну роль у пробудженні громадської думки, виводячи її зі стану тривалого застою [Неслуховский, 2011, с. 222–223].

Випускник першого відділення філософського факультету 1840-х рр. М. Де-Пуле зазначав, що на наукове життя Харківського університету визначальний вплив мала особлива внутрішня атмосфера закладу. Автор характеризував тогочасного студента як «ідеаліста із сентиментальним відтінком» – мрійливу особистість, якій бракувало прагматизму та наполегливості в систематичній науковій праці [Де-Пуле, 2011, с. 276]. Водночас це не перешкоджало ініціативній молоді проводити неформальні зібрання на приватних квартирах, де тривали дискусії навколо лекційних курсів і літературних творів. В. Пашков згадував про палкі й змістовні диспути із різних дисциплін, у яких особливу активність виявляв майбутній правознавець Д. Каченовський [Пашков, 2011, с. 271]. У цей період спостерігається інтенсифікація наукової роботи студентів, що виявлялася в написанні праць наукового та літературного характеру. Зокрема, впродовж 1842/1843 навчального року лише професорові кафедри російської словесності А. Метлинському було представлено 172 студентські роботи [Краткий, 1906, с. 158]. Варто зазначити, що за ініціативи помічника попечителя Харківського навчального округу князя М. Цертелєва впродовж 1843–1844 рр. у його резиденції проводилися літературні вечори. На ці заходи запрошували обраних професорами студентів перших курсів словесного та юридичного факультетів, які мали змогу презентувати власні творчі доробки. Запрошення також надсилали ректорові, деканам та іншим представникам професорсько-викладацького складу. Програма вечорів передбачала читання творів із подальшим поміркованим критичним розбором, що зазвичай переростав у фахову літературну дискусію. Провідну роль у таких обговореннях відігравали професори А. Метлинський та І. Срезневський. Водночас М. Лунін лише одного разу відвідав зібрання, оскільки дійшов висновку, що тематика розмов частіше стосувалася гастрономічних уподобань і рецептів страв, аніж літературної творчості молоді [Де-Пуле, 2011, с. 305–306].

Цю традицію продовжила університетська адміністрація, організувавши впродовж 1851/1852 навчального року на історико-філологічному факультеті спеціальні засідання для зачитування найкращих студентських робіт. Зокрема, із січня до травня 1852 р. відбулося п'ять таких засідань [Краткий, 1906, с. 159].

У 60-х рр. XIX ст. вектор розвитку освітнього процесу змістився з академічних лекцій у бік практичної підготовки. Зокрема, «Правила для студентів і сторонніх слухачів лекцій в Імператорського Харківського університету» (1866 р.) регламентували різноманітні форми практичних занять: усні виклади матеріалу (реферати); письмові роботи, виконані в присутності викладача; критичний аналіз джерел; самостійні письмові дослідження на вільну або задану професором тему; наукові бесіди (колоквиуми), а також лабораторні роботи у спеціалізованих кабінетах [Правила, 1866, с. 17].

Варто зазначити, що попри офіційну заборону будь-яких студентських корпорацій, зафіксовану в Університетському статуті 1863 р., неформальне об'єднання життя молоді не припинилося. Студент юридичного факультету О. Воронов згадував про неформальні зібрання на приватних квартирах вихованців університету. Зокрема, студент-юрист другого курсу П. Матвеев організував гурток, до складу якого входило 15–20 осіб із різних факультетів. Метою об'єднання була організація літературно-наукових занять: учасники перекладали іноземну літературу та виголошували реферати з гуманітарних і природничих наук. Серед членів гуртка варто виокремити К. Анненкова – згодом відомого правознавця [Воронов, 2011, с. 37–39].

Адміністрація університету надавала вагомого значення письмовим працям студентів. У Харківському університеті, як і в інших вищих навчальних закладах Російської імперії, було впроваджено практику проведення конкурсів студентських наукових робіт із подальшим відзначенням найкращих авторів медалями. Традиція нагороджувати провідні наукові здобутки студентства зародилася в університетах Російської імперії ще наприкінці XVIII ст., проте в Харківському університеті вона остаточно утвердилася лише в другій половині XIX ст. Університетський статут 1863 р. регламентував процедуру проведення таких конкурсів і закріпив положення, згідно з яким студенти-медалісти отримували право на здобуття наукового ступеня кандидата без представлення додаткової розгорнутої дисертації [Общий, 1863, с. 146]. Варто зауважити, що керівництво університету скептично ставилося до наукових ініціатив студентства, надаючи пріоритет опануванню методологічних основ у межах навчальних дисциплін. Адміністрація наголошувала, що передчасна спеціалізація може зашкодити фундаментальній підготовці, оскільки схильність до вузької однобічності негативно вплине на подальшу професійну та наукову діяльність фахівців [Протоколи, 1871, с. 161]. Попри це, Рада університету щорічно пропонувала теми конкурсних робіт для кожного факультету. У виданні «Записки Імператорського Харківського університета» публікували відомості про переможців та відгуки на праці, відзначені золотими й срібними медалями. Варто наголосити, що окремі роботи були досить ґрунтовними науковими дослідженнями, побудованими на репрезентативній джерельній базі. Зокрема, сторонній слухач юридичного факультету О. Селіванов, вивчаючи історію початкової народної освіти в Російській імперії, опрацював звіти й праці земств (Санкт-Петербурзького, Московського, Тверського, В'ятського, Бердянського), архівні матеріали духовної консисторії, а також дослідив стан шкіл у низці полків (Тамбовського, Пензенського та Воронежського). Попри отримання золотої медалі, автор не зміг опублікувати роботу через критичне ставлення попечителя до обраної теми та подальшу втрату рукопису [Селиванов, 2011, с. 174–175]. Перебіг конкурсів та їхні результати систематично висвітлювали на шпальтах місцевої газети «Южный край», де публікували переліки запропонованих тем і

відомості про переможців [Нагороди, 1894]. Систематичне висвітлення результатів студентських наукових конкурсів у харківській пресі свідчить про значний інтерес харківської громади до академічних здобутків молоді. Вихід наукового дискурсу за межі університетських стін і його популяризація в тогочасних медіа перетворювали студентські дослідження на вагомий чинник інтелектуального життя міста. О. Селіванов описує урочистості, що відбувалися в університеті з нагоди вручення нагород. Мемуарист підкреслює, що це університетське свято мало загальноміський масштаб і ставало помітною подією в культурному житті Харкова [Селиванов, 2011, с. 175].

Система стимулювання наукової діяльності студентства не обмежувалася виключно «медальними конкурсами». Вихованці Харківського університету могли подавати письмові праці для здобуття іменних стипендій. Зокрема, 6 вересня та 19 жовтня 1871 р. Рада історико-філологічного факультету розробила нормативні положення щодо регламентації таких конкурсів. Згідно з регламентом, студенти зобов'язувалися щороку подавати дві письмові праці – наприкінці кожного семестру (не пізніше 10 грудня та 1 квітня відповідно). Тематику досліджень визначав викладач, а якість їх виконання безпосередньо впливала на підсумкову оцінку під час семестрової та річної екзаменаційних сесій. При цьому участь у конкурсі не звільняла претендента від виконання поточних письмових робіт, передбачених навчальним планом дисципліни [Историко-филологический, 1908, с. 118].

Після введення в дію Університетського статуту 1884 р. вектор наукової діяльності студентства поступово зміщується від підготовки письмових робіт до роботи у студентських гуртках. Ще у 1879 р. харківська професура наголошувала на необхідності надання проректору повноважень санкціонувати створення таких об'єднань [Заключение, 1880, с. 28–29]. Водночас упродовж 80–90-х рр. XIX ст. в університеті продовжували функціонувати нелегальні та напівлегальні студентські товариства, орієнтовані на самоосвіту. Традиційно такі гуртки збиралися на приватних квартирах, де предметом обговорення ставали реферати, новинки літератури та актуальні політичні питання. Подібні зібрання нерідко поєднували інтелектуальні дискусії з неформальним дозволяям, що іноді супроводжувалося вживанням алкогольних напоїв [Стеклов, 2011, с. 203]. Український громадсько-політичний діяч Б. Мартос описує діяльність української студентської громади Харківського університету, спрямовану на залучення нових членів, популяризацію української мови та науки, а також на інтелектуальне самовдосконалення учасників. Мемуарист зазначає: «Ми читали книжки і журнали, дебатовали на різні теми, намагаючись розв'язати «болючі питання» [Мартос, 2011, с. 308].

Незважаючи на прагнення академічної спільноти до організації студентських наукових гуртків, влада розцінювала будь-які форми студентської самоорганізації як потенційну загрозу політизації університетів та перетворення наукових зібрань на осередки революційної пропаганди. Пріоритетом

міністерства було збереження статусу студента як «окремого відвідувача», що унеможливлювало легальну корпоративну діяльність молоді.

Ситуація почала змінюватися у 1899 р. після видання циркуляру Міністерства народної освіти «Про влаштування в університетах студентських гуртків і товариств», метою якого було зміцнення зв'язків між студентством, професурою та адміністрацією. Урядовці санкціонували створення наукових і літературних об'єднань, учасники яких отримали право на публічне читання та обговорення рефератів. Водночас суворо заборонялася організація товариств із виборним представництвом, які розцінювалися як «шкідливі для спокійного перебігу академічного життя [Парфиненко, 2002, с. 62–64].

На виконання положень циркуляру в жовтні 1899 р. вчена рада історико-філологічного факультету затвердила статут студентського науково-літературного гуртка. Вже у листопаді аналогічний документ було ухвалено для створення відповідного об'єднання на юридичному факультеті [Парфиненко, 2002, с. 64–65].

Діяльність студентського науково-літературного гуртка при історико-філологічному факультеті була спрямована на розширення інтелектуальних об'єднань студентства та інтенсифікацію взаємодії з викладацьким складом. Робота об'єднання передбачала публічне читання й критичне обговорення рефератів, а також проведення тематичних наукових дискусій. Найбільш ґрунтовні праці рекомендували до друку в «Записках Імператорського Харківського університету» або спеціалізованих збірниках. Керівника гуртка обирали із-поміж професорів факультету з подальшим затвердженням кандидатури попечителем навчального округу. Членство в гуртку було прерогативою студентів факультету, тоді як випускники могли долучатися до засідань як гості [Парфиненко, 2002, с. 65–66].

З метою посилення контролю за діяльністю об'єднання міністр народної освіти М. Боголепов у січні 1900 р. ініціював обмеження чисельності гуртків до 50 осіб. Він також наполягав на виключно закритому форматі засідань за обов'язкової присутності керівництва університету або факультету [Парфиненко, 2002, с. 66–67]. Зазначені обмеження не задовольняли запитів ані студентства, ані професорської корпорації. Зокрема, професор М. Халанський наполягав на скороченні реферативної діяльності та запровадженні регулярних наукових дискусій (щонайменше двічі на місяць). Дослідник також рекомендував започаткувати ведення «Записок» гуртка та всіляко сприяти систематичному поповненню його бібліотечних фондів. Крім того, було запропоновано запровадити членські внески задля консолідації учасників, а також започаткувати видання власного збірника наукових праць студентства [Парфиненко, 2002, с. 67–69]. Гурток функціонував з 1901 по 1905 рр. До його роботи долучилися знані науковці – В. Бузескул, П. Буцинський, М. Сумцов, М. Дринов, М. Халанський, Г. Шульц. Згодом, гурток відновить свою роботу під керівництвом професора О. Белецького. За спогадами М. Айзенштока, гурток продовжував активну діяльність і у 1916 році. Робочі

засідання проводилися двічі або тричі на місяць; їхня програма передбачала виголошення та колективне обговорення наукових доповідей учасників [Айзеншток, 1973, с. 396].

Спроби легалізації студентських наукових об'єднань на межі століть мали амбівалентний характер. З одного боку, циркуляр 1899 р. відкрив шлях до офіційного визнання гурткової роботи як невід'ємної частини академічного процесу. З іншого – жорсткі регламентації М. Боголепова, зокрема обмеження чисельності учасників та вимога закритості засідань, перетворювали ці осередки на суворо контрольовані структури. Такий адміністративний нагляд мав на меті попередити політизацію студентства, проте водночас він стримував розвиток наукової ініціативи, змушуючи найбільш радикально налаштовану молодь і надалі підтримувати діяльність нелегальних гуртків. Варто зауважити, що в цей період відбувається переосмислення студентами значення науки: вона розглядається не лише як засіб досягнення суспільного блага, а й як простір для незалежної інтелектуальної самореалізації. Це спонукало молодь до пошуку альтернативних шляхів поза межами суворо регламентованих університетських програм, з акцентом на прикладних знаннях, здатних сприяти соціальним трансформаціям.

У 1902 р., поряд із науково-літературним гуртком при історико-філологічному факультеті, функціонували гурток державних наук під головуванням приват-доцента А. Фатєєва, студентський економічний гурток під керівництвом професора В. Левитського [Заседание, 1902], філософсько-богословський на чолі з священником Т. Буткевичем та гурток для занять психологією художньої творчості (керівник – професор Д. Овсяннико-Куликовський) Газета «Южный край» повідомляла про високу популярність гуртка державних наук, гранична чисельність якого була обмежена 60 особами. Через значну кількість заяв від претендентів, які прагнули долучитися до роботи товариства, адміністрація була змушена оголосити конкурсний відбір [Заседание, 1903]. Формат їхньої діяльності передбачав насамперед презентацію та апробацію рефератів, підготовлених учасниками цих об'єднань [Студенческие, 1903]. Значну увагу періодичні видання приділяли діяльності економічного гуртка, систематично висвітлюючи перебіг засідань та тематику студентських доповідей. Зокрема, учасники підготували реферативні дослідження, присвячені теорії цінності, а також критичні огляди фундаментальної праці професора В. Зомбарта «Сучасний капіталізм» [Заседание, 1902a].

На юридичному факультеті з ініціативи професора І. Миклашевського та члена Харківського окружного суду Іларіонова було порушено питання щодо організації практичних занять з правознавства. Згодом І. Миклашевський домогся дозволу адміністрації на створення юридичного товариства, метою якого був збір та опрацювання правового матеріалу. Статут об'єднання був затверджений Міністерством народної освіти у 1901 р. [Правила, 1901, с. 84–85].

У 1903 р. в Харківському університеті розпочав роботу гурток практичних занять із кримінального права для студентів-юристів під керівництвом приват-

доцента О. Кисельова. Програма засідань передбачала розгляд кримінальних справ у форматі судових дебатів із розподілом ролей суддів, захисників, обвинувачів та присяжних. Окрім моделювання судових процесів, програма діяльності гуртка включала критичний аналіз студентських рефератів [Новый, 1903].

В 1904 р. в університеті організовано студентський медичний гурток під керівництвом професора М. Мельникова-Разведенкова [Местная, 1904]. Щоденне харківське видання «Утро» активно висвітлювало роботу товариства [Математический, 1914; Математический, 1915; 1915a].

В 1906 р. за ініціативи викладачів В. Аверіна та В. Талієва було організовано студентський гурток любителі природи. Доцільно наголосити, що це об'єднання було одним із найактивніших наукових осередків університету: гурток мав власну бібліотеку, організував польові експедиції та провадив системну видавничу діяльність [Сборник, 1901]. Відомий гідробіолог, член-кореспондент АН УРСР В. Водяницький, який навчався на фізико-математичному факультеті у 1911–1916 рр., у своїх мемуарах описує роботу гуртка. За його свідченнями, засідання під керівництвом В. Аверіна збирали близько 30 активних учасників. Студенти презентували доповіді, що супроводжувалися демонстрацією світлин досліджуваних об'єктів. Мемуарист наголошував, що осередок об'єднував найбільш мотивованих студентів-біологів, які поєднували підготовку до іспитів із самостійною науково-дослідною роботою на профільних кафедрах [Водяницкий, 2011, с. 415]. Згідно з мемуарами, діяльність гуртка тимчасово припинялася на кілька років через надмірну зайнятість його голови П. Сушкіна та випускний статус членів бюро. Відновлення роботи відбулося з ініціативи студента-біолога О. Ткачова: на загальні збори прийшли 50 першокурсників та 30 учасників попереднього складу. Було обрано нове бюро, до якого увійшли професор В. Арнольд, доцент М. Савенков та студенти Т. Страхов, Б. Виноградов, В. Михайловський, Я. Лепченко, О. Соколовський, О. Ткачов і В. Водяницький (згодом – видатні науковці). Під контроль бюро перейшло студентське товариство взаємодопомоги, яке надавало позики, опікувалося ідальнею, утримувало крамницю лабораторного приладдя та реактивів, а також видавало навчальні посібники. Автор зазначає, що об'єднання відіграло ключову роль у формуванні студентської громадської думки, регулярно організовуючи тематичні експедиції та наукові дискусії [Водяницкий, 2011, с. 419–420]. В 1916 р. гуртківцями створено спеціальну птахоохоронну комісію, де всі бажаючі мали змогу придбати годівниці для птахів [Банік, 1995, с. 133]. Цього ж року члени гуртка видали путівник Харківщиною, що мав на меті ознайомлення читачів із місцевою природою та актуальною науковою літературою [По окрестностям, 1916].

Висновки. Отже, розвиток студентської науки в Харківському університеті (1804–1917 рр.) пройшов складний шлях від поодиноких спроб репрезентації студентської наукової творчості та неформальних об'єднань студентської молоді, створених на ґрунті

зацікавлення науковою діяльністю, до офіційно визнаних студентських наукових гуртків, які мали свій регламент, фіксоване членство і т. ін, що дозволяє казати про поступовий процес інституалізації студентської наукової роботи.

У першій половині XIX ст. наукова робота молоді мала фрагментарний характер, що пояснювалося браком досвіду, мовним бар'єром (у період роботи іноземних професорів) та обмеженням діяльності неформальними зібраннями й написанням навчальних перекладів. На межі XIX – XX ст. відбулася остаточна інституціоналізація студентської науки. Створення спеціалізованих гуртків під патронатом провідних професорів трансформувало студентську працю у

фундамент для відтворення наукової еліти. Слід зазначити про високий рівень суспільної рефлексії на здобутки університетської молоді. Завдяки активному висвітленню у місцевій пресі, студентська наука стала помітним культурним чинником у житті Харкова, сприяючи популяризації знань та підвищенню статусу університету як інтелектуального центру регіону.

Перспективи подальших досліджень полягають у проведенні порівняльного аналізу досвіду організації студентської науки в Харківському університеті з аналогічними процесами в інших університетах підросійської України тогочасного періоду (Університеті Св. Володимира та Новоросійському університетах).

Список використаних джерел

- Айзеншток, И. Я., 1973. Из ранних лет научно-литературной деятельности А. И. Белецкого, *Искусство слова*, Москва, с. 395–402.
- Багалей, Д. И., 1898 – 1912. *Опыт истории Харьковского университета*, Харьков, 1240 с.
- Банник, М. В., 1995. Георгий Александрович Брызгалин и охрана птиц на Украине, *Практичні питання охорони Птахів*, Чернівці, с. 133–135.
- Водяницький, В. А., 2004. Записки натуралиста, *Харківський університет XIX – початку XX століття у спогадах його професорів та вихованців*, У 2 тт. / Уклад.: Б. П. Зайцев, В. Ю. Іващенко та ін., Харків: Видавництво Сага, Т. 2, с. 413–428.
- Воронов, А. Г., 2011. Воспоминания бывшего студента Харьковского университета 60-х годов, *Харківський університет XIX – початку XX століття у спогадах його професорів та вихованців*, У 2 тт. / Уклад.: Б. П. Зайцев, В. Ю. Іващенко та ін., Харків: Видавництво Сага, Т. 2, с. 25–46.
- В Харьковском университете объявлены следующие темы для сочинений на соискание медалей, 1894, *Южный край*, 17 февраля.
- Головкин, Ю. А., 1911. Проект ученых собеседничеств между студентами и преподавателями, *Сборник Харьковского историко-филологического общества*, Т. 20, с. 411–414.
- Григор'єва, М. Є., 2010. *Історія студентських організацій університетів Наддніпрянської України другої половини XIX – початку XX ст.*: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Харків, 2010, 18 с.
- Де-Пуле, М. Ф., 2011. Харьковский университет и Д. И. Каченовский: культурный очерк и воспоминания из 40-х годов, *Харківський університет XIX – початку XX століття у спогадах його професорів та вихованців*, У 2 тт. / Уклад.: Б. П. Зайцев, В. Ю. Іващенко та ін. Харків: Видавництво Сага, Т. 1, с. 272–331.
- Заключение о правилах для студентов и об инструкции для инспекции*, 1880, Харьков, 51 с.
- Заседание студенческих научных кружков, 1902, *Южный край*, 21 ноября.
- Заседание студенческих научных кружков, 1902а, *Южный край*, 6 ноября.
- Заседание студенческих научных кружков, 1903, *Южный край*, 13 октября.
- Историко-филологический факультет Харьковского университета за первые 100 лет его существования (1805 – 1905)*. Харьковский Императорский университет. Историко-филологический факультет / под ред. М. Г. Халанского, Д. И. Багалей, 1908, Харьков: Типография Адольфа Дарре, 390 с.
- Историко-статистические записки об Императорском Харьковском университете и его заведениях от основания университета до 1859 года*, 1859, Харьков, 170 с.
- Краткий очерк истории Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805 – 1905)* / Д. И. Багалей, Н. Ф. Сумцов, В. П. Бузескул, 1906, Харьков: Типография Адольфа Дарре, 329 с.
- Мартос, Б. М., 2011. Літа молодії. Характеристика української студентської громади в Харкові, *Харківський університет XIX – початку XX століття у спогадах його професорів та вихованців*, У 2 тт. / Уклад.: Б. П. Зайцев, В. Ю. Іващенко та ін., Харків: Видавництво Сага, Т. 2, с. 304–316.
- Математический кружок, 1914, *Утро*, 9 октября.
- Математический кружок, 1915, *Утро*, 25 февраля.
- Математический кружок, 1915а, *Утро*, 31 октября.
- Местная хроника, 1904, *Южный край*, 30 сентября.
- Награды историко-филологического факультета Харьковского университета, 1888, *Южный край*, 11 февраля.
- Неслуховский, Ф. К., 2011. Из моих воспоминаний, *Харківський університет XIX – початку XX століття у спогадах його професорів та вихованців*, У 2 тт. / Уклад.: Б. П. Зайцев, В. Ю. Іващенко та ін., Харків: Видавництво Сага, Т. 1, с. 208–240.
- Ничпаевский Л., 2011. Воспоминания о Харьковском университете, *Харківський університет XIX – початку XX століття у спогадах його професорів та вихованців*, У 2 тт. / Уклад.: Б. П. Зайцев, В. Ю. Іващенко та ін. Х.: Видавництво Сага, Т. 1, с. 57–89.
- Новый студенческий кружок, 1903, *Южный край*, 1903, 22 октября.
- Общий устав Императорских российских университетов, 1863, *Циркуляр по Харьковскому учебному округу*, № 14, 30 июля 1863 года, Харьков, с. 135–151.
- Парфиненко, А. Ю., Посохов, С. И., 2002. *Страницы истории студенческой науки в Харьковском университете*, Харьков, 113 с.
- Пашков, В., 2011. Идеализм и идеалисты сороковых годов, Воспоминания 1882 г. о Харьковском университете 40-х и 60-х годов XIX в., *Харківський університет XIX – початку XX століття у спогадах його професорів та вихованців*, У 2 тт. / Уклад.: Б. П. Зайцев, В. Ю. Іващенко та ін., Харків: Видавництво Сага, Т. 1, с. 267–271.
- По окрестностям Харькова: опыт естественно-исторического путеводителя*, 1916, Харьков, 224 с.

- Посохов, І., 2013. *Студентство університетів Російської імперії XIX – початку XX ст.: становлення та еволюція субкультури*, Харків: «Раритети України», 2013, 276 с.
- Правила для студентів та сторонніх слухачів лекцій в Імператорському Харківському університеті*, 1866, Харків: В Університетській типографії, 25 с.
- Правила для студентського кружка, состоящего при юридическом факультете Харьковского университета для занятий государственными науками, 1901. *Циркуляр по Харьковскому учебному округу*, №2, с. 84–85.
- Протоколы заседаний Совета Императорского Харьковского университета и приложения к ним, 1871 года, 1871, № 5, с. 153–197.
- Роммель, К. Д., 2001. *Спогади про моє життя та мій час*, Харків: Майдан, 235 с.
- Сборник Студенческого кружка любителей природы при Харк. ун-те*, 1901, Харьков, Вып 1, 143 с.
- Селиванов, А. Ф., 2011. Из воспоминаний о Харьковском университете за время с 1881 г. по июнь 1885 г. постороннего слушателя, *Харківський університет XIX – початку XX століття у спогадах його професорів та вихованців*, У 2 тт. / Уклад.: Б. П. Зайцев, В. Ю. Іващенко та ін. Харків: Видавництво Сага, Т. 2, с. 170–177.
- Соколова, Н., 2019. Фахова підготовка студентів у Харківському університеті в першій половині XIX ст. (за спогадами викладачів та студентів), *Часопис української історії*, Вип. 39, с. 9–16. DOI: <https://doi.org/10.17721/2522-4611.2019.39.1>
- Сочинения и переводы студентов Императорского Харьковского университета, читанные 1818 года июня 30 числа по окончании экзаменов их*, 1818, Харьков, 121 с.
- Стеклов, В. А., 2011. Воспоминания, *Харківський університет XIX – початку XX століття у спогадах його професорів та вихованців*, У 2 тт. / Уклад.: Б. П. Зайцев, В. Ю. Іващенко та ін., Харків: Видавництво Сага, Т. 2, с. 199–225.
- Степанов, Т. Ф., 2011. Из «автобиографии», *Харківський університет XIX – початку XX століття у спогадах його професорів та вихованців*, У 2 тт. / Уклад.: Б. П. Зайцев, В. Ю. Іващенко та ін., Харків: Видавництво Сага, Т. 1, с. 40–54.
- Студенческие кружки, 1903, *Южный край*, 10 октября.
- Труды студентов-любителей отечественной словесности в Императорском Харьковском университете*, 1819, Харьков, 80 с.
- Университетский Устав 5 ноября 1804 года. Общий Устав Императорских Российский Университетов, [высочайше утвержденный] июля 26-го 1835 года, 1914, *Соловьев, И. М. Русские университеты в их уставах и воспоминаниях современников*, Вып. 1, Университеты до эпохи шестидесятых годов / Общество распространения технических знаний, Историческая комиссия Учебного отдела, С.-Петербург: Книгоиздательство типо-литографии «Энергия», с. 23–46.
- Устав Императорского Харьковского университета, 1805, *Периодическое сочинение об успехах народного просвещения*, Санкт-Петербург : Имп. Акад. наук, № 10, с. 225–290.
- Фесько, Ю., 2004. Німецькі вчені та педагоги Харківського університету «першої хвилі» – динаміка наукової та викладацької діяльності (1804 – 1825), *Етнічна історія народів Європи*, Вип. 16, с. 164–172.
- Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна за 200 років* / В. С. Бакіров, В. М. Духопельников, Б. П. Зайцев та ін., 2004, Харків: Фоліо, 2004, 750 с.
- Харківський Імператорський університет, *Правила для студентів Імператорського Харьковского университета*, 1841, Харків: В Університетській типографії, 15 с.
- Яновський, Л., 2004. *Харківський університет на початку свого існування (1805 – 1820)* / пер. з пол. О. Журавльової, Харків, 508 с.

References

- Aizenshtok, I. Ya., 1973. *Iz rannikh let nauchno-literaturnoy deyatel'nosti A. I. Belet'skogo* [From the early years of the scientific and literary activity of O. I. Biletskyi], *Iskusstvo slova*, Moscow, s. 395–402 (in Russian).
- Bahalei, D. I., 1898 – 1912. *Opyt istorii Kharkovskoho universiteta* [Experience of the history of Kharkiv University], Kharkiv, 1240 s. (in Russian).
- Banyk, M. V., 1995. *Heorhyi Aleksandrovych Bryzhalyn u okhrana ptyts na Ukrainy* [Georgy Alexandrovich Bryzgalin and bird protection in Ukraine], *Praktychni pytannia okhorony ptakhiv*, Chernivtsi, s. 133–135 (in Russian).
- De-Pule, M. F., 2011. Kharkovskii universitet i D. I. Kachenovskii: kulturnyi ocherk i vospominaniia iz 40-kh hodov [Kharkiv University and D. I. Kachenovsky: a cultural essay and memoirs from the 40s], *Kharkivskiy universitet XIX – pochatku XX stolittia u spohadakh yoho profesoriv ta vykhovantsiv*, U 2 tt. / Uklad.: B. P. Zaitsev, V. Iu. Ivashchenko ta in. Kharkiv: Vydavnytstvo Saha, T. 1, s. 272–331. (in Russian/Ukrainian).
- Fesko, Yu., 2004. Nimetski vcheni ta pedahohy Kharkivskoho universytetu «pershoi khvyli» – dynamika naukovoї ta vykladatskoi diialnosti (1804 – 1825) [German scientists and teachers of Kharkiv University of the «first wave» – dynamics of scientific and teaching activities (1804 – 1825)], *Etnichna istoriia narodiv*, Vyp. 16, s. 164–172. (in Ukrainian).
- Holovkin, Iu. A., 1911. Proekt uchenykh sobesednichestv mezhd studentami i prepodavateliami [Project of scientific interviews between students and teachers], *Sbornik Kharkovskoho istoriko-filolohicheskoho obshchestva*, T. 20, s. 411–414. (in Russian).
- Hryhorieva, M., 2010. *Istoriia studentskykh orhanizatsii universytetiv Naddniproianskoi Ukrainy druhoi polovyny XIX – pochatku XX st.* [History of student organizations of the universities of Dnieper Ukraine in the second half of the 19th – early 20th centuries]: avtoref. dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.01. Kharkiv, 18 s. (in Ukrainian).
- Istoriko-filolohicheskii fakultet Kharkovskoho universiteta za pervye 100 let eho sushchestvovaniia (1805 – 1905). Kharkovskii Imperatorskii universitet. Istoriko-filolohicheskii fakultet* [Faculty of History and Philology of Kharkiv University for the first 100 years of its existence (1805 – 1905). Kharkiv Imperial University. Faculty of History and Philology] / pod red. M. H. Khalanskoho, D. I. Bahaleia, 1908, Kharkov: Tipohrafiia Adolfa Darre, 390 s. (in Russian).
- Istoriko-statisticheskie zapiski ob Imperatorskom Kharkovskom universitete i eho zavedeniia ot osnovaniia universiteta do 1859 hoda [Historical and statistical notes about the Imperial Kharkiv University and its institutions from the foundation of the university to 1859], 1859, Kharkov, 170 s. (in Russian).
- Kharkivskiy natsionalnyi universitet im. V.N. Karazina za 200 rokov* [V. N. Karazin Kharkiv National University over 200 years], 2004. Bakirov, V. S., Dukhopelnikov, V. M., Zaitsev, B. P., Kharkiv: Folio, 750 s. (in Ukrainian).
- Kharkovskii Imperatorskii universitet. Pravila dlia studentov Imperatorskoho Kharkovskoho universiteta* [Kharkiv Imperial University. Rules for students of the Imperial Kharkiv University], 1841, Kharkov: V Universitetskoi tipohrafi, 15 s. (in Russian).
- Kratkii ocherk istorii Kharkovskoho universiteta za pervye sto let eho sushchestvovaniia (1805 – 1905)* [A brief sketch of the history of Kharkiv University for the first hundred years of its existence (1805 – 1905)] / D. I. Bahalei, N. F. Sumtsov, V. P. Buzeskul, 1906, Kharkov: Tipohrafiia Adolfa Darre, 329 s. (in Russian).

- Martos, B. M., 2011. Lita molodii. Kharakterystyka ukrainskoi studentskoi hromady v Kharkovi [Young years. Characteristics of the Ukrainian student community in Kharkiv], *Kharkivskiy universytet XIX – pochatku XX stolittia u spohadakh yoho profesoriv ta vykhovantsiv*, U 2 tt. / Uklad.: B. P. Zaitsev, V. Iu. Ivashchenko ta in., Kharkiv: Vydavnytstvo Saha, T. 2, s. 304–316. (in Ukrainian).
- Matematicheskii kruzhok [Mathematical circle], 1914, *Utro*, 9 oktiabria. (in Russian).
- Matematicheskii kruzhok [Mathematical circle], 1915, *Utro*, 25 fevralia. (in Russian).
- Matematicheskii kruzhok [Mathematical circle], 1915a, *Utro*, 31 oktiabria. (in Russian).
- Mestnaia khronika [Local chronicle], 1904, *Iuzhnyi krai*, 30 sentiabria. (in Russian).
- Nahrady istoriko-filolohycheskoho fakulteta Kharkovskoho unyversyteta [Awards of the Faculty of History and Philology of Kharkiv University], 1888, *Iuzhnyi krai*, 11 fevralia. (in Russian).
- Neslukhovskiy, F. K., 2011. Iz moikh vospominanii [From my memories], *Kharkivskiy universytet XIX – pochatku XX stolittia u spohadakh yoho profesoriv ta vykhovantsiv*, U 2 tt. / Uklad.: B. P. Zaitsev, V. Iu. Ivashchenko ta in., Kharkiv: Vydavnytstvo Saha, T. 1, s. 208–240. (in Russian/Ukrainian).
- Nichpaievskiy, L., 2011. Vospominaniia o Kharkovskom universitete [Memories of Kharkiv University], *Kharkivskiy universytet XIX – pochatku XX stolittia u spohadakh yoho profesoriv ta vykhovantsiv*, U 2 tt. / Uklad.: B. P. Zaitsev, V. Iu. Ivashchenko ta in. Kh.: Vydavnytstvo Saha, T. 1, s. 57–89. (in Russian/Ukrainian).
- Novyi studencheskii kruzhok [A new student circle], 1903, *Iuzhnyi krai*, 22 oktiabria. (in Russian).
- Obshchii ustav Imperatorskikh rossiiskikh universitetov [General Charter of Imperial Russian Universities], 1863, *Tsirkuliar po Kharkovskomu uchebnomu okruhu*, № 14, 30 iulia 1863 hoda, Kharkov, s. 135–151. (in Russian).
- Parfinenko, A. Iu., Posokhov, S. I., 2002. *Stranitsy istorii studencheskoi nauki v Kharkovskom universitete* [Pages of the history of student science at Kharkiv University], Kharkov, 113 s. (in Russian).
- Pashkov, V., 2011. Idealizm i idealisty sorokovykh hodov, Vospominaniia 1882 h. o Kharkovskom universitete 40-kih i 60-kih hodov XIX v. [Idealism and idealists of the forties, Memoirs of 1882 about Kharkiv University of the 40s and 60s of the 19th century], *Kharkivskiy universytet XIX – pochatku XX stolittia u spohadakh yoho profesoriv ta vykhovantsiv*, U 2 tt. / Uklad.: B. P. Zaitsev, V. Iu. Ivashchenko ta in., Kharkiv: Vydavnytstvo Saha, T. 1, s. 267–271. (in Russian/Ukrainian).
- Po okrestnostyam Kharkova: opyt yestestvenno-istoricheskogo putevoditelya* [Around the outskirts of Kharkiv: an attempt at a natural-historical guidebook], 1916, Kharkiv, 224 s. (in Russian).
- Posokhov, I., 2013. Studentstvo universytetiv Rosiiskoi imperii XIX – pochatku XX st.: stanovlennia ta evoliutsiia subkultury [University students of the Russian Empire in the 19th – early 20th centuries: formation and evolution of subculture], Kharkiv: «Raryety Ukrainy», 276 s. (in Ukrainian).
- Pravila dlia studencheskogo kruzhka, sostoyashchego pri yuridicheskomo fakultete Kharkovskogo universiteta dlia zanyatiy gosudarstvennymi naukami* [Rules for the student circle at the Faculty of Law of Kharkiv University for the study of state sciences], 1901, *Tsirkuliar po Kharkovskomu uchebnomu okruhu*, № 2, s. 84–85 (in Russian).
- Pravila dlia studentov i postoronnikh slushatelei lektsii v Imperatorskom Kharkovskom universitete* [Rules for students and outsiders attending lectures at the Imperial Kharkiv University], [1866], Kharkov: V Universitetskoi tipohrafii, 25 s. (in Russian).
- Protokoly zasedanii Soveta Imperatorskoho Kharkovskoho universiteta i prilozheniia k nim. 1871 hoda [Protocols of meetings of the Council of the Imperial Kharkiv University and appendices to them. 1871], 1871, № 5, s. 153–197. (in Russian).
- Rommel, K. D., 2001. *Spohady pro moie zhyttia ta mii chas* [Memoirs of my life and my time], Kharkiv: Maidan, 235 s. (in Ukrainian).
- Selivanov, A. F., 2011. Iz vospominanii o Kharkovskom universitete za vremena s 1881 h. po iyun 1885 h. postoronneho slushatel'ia [From the memoirs of an external student about Kharkiv University from 1881 to June 1885], *Kharkivskiy universytet XIX – pochatku XX stolittia u spohadakh yoho profesoriv ta vykhovantsiv*, U 2 tt. / Uklad.: B. P. Zaitsev, V. Iu. Ivashchenko ta in. Kharkiv: Vydavnytstvo Saha, T. 2, s. 170–177. (in Russian/Ukrainian).
- Sochineniia i perevody studentov Imperatorskoho Kharkovskoho universiteta, chitannye 1818 hoda i iunia 30 chisla po okonchanii ekzamenov ikh* [Essays and translations of students of the Imperial Kharkiv University, read on June 30, 1818, after their exams], 1818, Kharkiv, 121 s. (in Russian).
- Sokolova, N., 2019. Fakhova pidhotovka studentiv u Kharkivskomu universyteti v pershii polovyni XIX st. (za spohadamy vykladachiv ta studentiv) [Professional training of students at Kharkiv University in the first half of the 19th century (based on the memoirs of teachers and students)], *Chasopys ukrainskoi istorii*, Vyp. 39, s. 9–16. DOI: <https://doi.org/10.17721/2522-4611.2019.39.1>. (in Ukrainian).
- Steklov, V. A., 2011. Vospominaniia [Memories], *Kharkivskiy universytet XIX – pochatku XX stolittia u spohadakh yoho profesoriv ta vykhovantsiv*, U 2 tt. / Uklad.: B. P. Zaitsev, V. Iu. Ivashchenko ta in. Kharkiv: Vydavnytstvo Saha, T. 2, s. 199–225. (in Russian/Ukrainian).
- Stepanov, T. F., 2011. Iz «avtobiografii» [From "autobiography"], *Kharkivskiy universytet XIX – pochatku XX stolittia u spohadakh yoho profesoriv ta vykhovantsiv*, U 2 tt. / Uklad.: B. P. Zaitsev, V. Iu. Ivashchenko ta in., Kharkiv: Vydavnytstvo Saha, T. 1, s. 40–54. (in Russian/Ukrainian).
- Studencheskie kruzhki [Student circles], 1903, *Iuzhnyi krai*, 10 oktiabria. (in Russian).
- Studencheskiy kruzhok lyubiteley prirody pri Kharkovskom universitete, 1901. *Sbornik Studencheskogo kruzhka lyubiteley prirody pri Kharkovskom universitete* [Collection of the Student Circle of Nature Lovers at Kharkiv University], Kharkiv, Vyp. 1, 143 s. (in Russian).
- Trudy studentov-liubitelei otechestvennoi slovesnosti v Imperatorskom Kharkovskom universitete* [Works of students-lovers of domestic literature at the Imperial Kharkiv University], 1819, Kharkov, 80 s. (in Russian).
- Universitetskii Ustav 5 noiabria 1804 hoda. Obshchii Ustav Imperatorskikh Rossiiskikh Universitetov, [vysochaishe utverzhdenyi] i iulia 26-ho 1835 hoda [University Charter of November 5, 1804. General Charter of Imperial Russian Universities, [highly approved] July 26, 1835], 1914, *Soloviev I.M. Russkie universitety v ikh ustavakh i vospominaniakh sovremennikov*, Vyp. 1, Universitety do epokhi shestidesiatykh hodov, S.-Peterburh: Knigoizdatel'stvo tipo-litografii «Energia», s. 23–46. (in Russian).
- Ustav Imperatorskoho Kharkovskoho universiteta [Charter of the Imperial Kharkiv University], 1805, *Periodicheskoe sochinenie ob uspekakh narodnogo proshvshcheniia*, Sankt-Peterburh: Imp. Akad. nauk, № 10, s. 225–290. (in Russian).
- V Kharkovskom universitete ob'javleny sleduiushchie temy dlia sochinenii na soiskanie medalei [The following topics for essays for medals have been announced at Kharkiv University], 1894, *Iuzhnyi krai*, 17 fevralia. (in Russian).

Vodianytskyi, V. O., 2004. *Zapysky naturalysta* [Notes of a naturalist], *Kharkivskiy universytet XIX – pochatku XX stolittia u spohadakh yoho profesoriv ta vykhovantsiv*, U 2 tt. / Uklad.: B. P. Zaitsev, V. Iu. Ivashchenko ta in., Kharkiv: Vydavnytstvo Saha, T. 2, s. 413–428. (in Russian/Ukrainian).

Vospominaniya byvsheho studenta Kharkovskoho universiteta 60-kh hodov [Memories of a former student of Kharkiv University of the 60s], *Kharkivskiy universytet XIX – pochatku XX stolittia u spohadakh yoho profesoriv ta vykhovantsiv*, U 2 tt. / Uklad.: B. P. Zaitsev, V. Iu. Ivashchenko ta in., Kharkiv: Vydavnytstvo Saha, T. 2, s. 25–46. (in Russian/Ukrainian).

Yanovskyi, L., 2004. *Kharkivskiy universytet na pochatku svoho isnuvannia (1805 – 1820)* [Kharkiv University at the beginning of its existence (1805 – 1820)] / per. z pol. O. Zhuravlovoi. Kharkiv, 508 s. (in Ukrainian).

Zakliuchenie o pravilakh dlia studentov i ob instruksii dlia inspektzii [Conclusion on the rules for students and the instructions for inspection], 1880, Kharkov, 51 s. (in Russian).

Zasedanie studencheskikh nauchnykh kruzhkov [Meeting of student scientific circles], 1902, *Iuzhnyi krai*, 21 noiabria. (in Russian).

Zasedanie studencheskikh nauchnykh kruzhkov [Meeting of student scientific circles], 1902a, *Iuzhnyi krai*, 6 noiabria. (in Russian).

Zasedanie studencheskikh nauchnykh kruzhkov [Meeting of student scientific circles], 1903, *Iuzhnyi krai*, 13 oktiabria. (in Russian).

Nataliia Sokolova

PhD in History, Associate Professor at the Department of Social Sciences and Humanities, National University of Ukraine on Physical Education and Sport, Kyiv, Ukraine

Oksana Popova

PhD in Philosophy, Associate Professor at the Department of Social Sciences and Humanities, National University of Ukraine on Physical Education and Sport, Kyiv, Ukraine

Igor Oleksyn

PhD in Philosophy, Associate Professor at the Department of Social Sciences and Humanities, National University of Ukraine on Physical Education and Sport, Kyiv, Ukraine

STUDENT SCIENCE AT KHARKIV UNIVERSITY (1804 – 1917)

The study aims to provide a comprehensive analysis of the formation and development of student scientific activity at Kharkiv University between 1804 and 1917, identifying the primary organizational forms of student research and assessing their contribution to the university's intellectual potential. The methodological framework is based on the principles of historicism, objectivity, and consistency. A complex of methods was applied, including analytical, descriptive, and historical approaches. The relevance of the topic stems from the need for a scholarly re-evaluation of the origins and evolution of student research practices. Analyzing the activities of scientific hubs at Kharkiv University (1804 – 1917) allows for the adaptation of historical experience in faculty-student interaction to improve modern models of engaging youth in science. The study defines the role of university statutes in stimulating intellectual inquiry among the youth. It is proven that student scientific activity in the first half of the 19th century was fragmentary, primarily limited to the functioning of a few circles and spontaneous self-organization in the form of private gatherings (at apartments). It is established that the quality of early student works remained relatively low: a significant portion of the papers was distinctly compilatory or consisted of translations of foreign authors' works. The scientific inquiry of students at that time tended toward abstract-like reporting of established facts rather than independent theoretical or experimental research. It is found that the imperial authorities and university administration hindered the processes of student scientific self-organization for a considerable period. State officials perceived corporate youth consolidation as a threat of spreading revolutionary ideas, while some faculty members expressed concerns that such activities might distract students from mastering mandatory curricula. It is established that the final institutionalization of student science occurred only at the turn of the 20th century, marked by the emergence of a network of specialized circles under the patronage of leading professors. The activities of these centers focused on preparing analytical abstracts, conducting scientific discussions, and piloting the results of initial independent research. A trend was identified in the transformation of early 20th-century student circles into fully-fledged scientific hubs dedicated to the comprehensive study of the Kharkiv region. It is noted that the scientific life of Kharkiv University had a significant public impact: it generated sustained interest from the local community, and the local press regularly covered the students' intellectual achievements, contributing to the popularization of knowledge.

Keywords: *Kharkiv University, student science, scientific circles, competition, institutionalization.*

Конфлікт інтересів

Автори заявляють, що не мають конфлікту інтересів щодо даного дослідження, включаючи фінансовий, особистий, авторський або будь-який інший, який міг би вплинути на дослідження, а також на результати, представлена в даній статті.

Фінансування

Дослідження було проведено без фінансової підтримки.

Доступність даних

Усі дані доступні в цифровій або графічній формі в основному тексті рукопису.

Використання штучного інтелекту

Автори підтверджують, що при створенні даної роботи вони не використовували технології штучного інтелекту.

Внесок авторів

Олексин Ігор: адміністрація проєкту, постановка проблеми, інформаційне наповнення моделей; Соколова Наталя: реалізація етапів дослідження, інформаційне наповнення моделей, реалізація моделі та методів логічного висновку, інтерпретація отриманих результатів та підготовка публікації до друку; Попова Оксана: концептуалізація проблеми, розробка підходу до моделювання проблеми, розробка методу дослідження, рецензування та редагування і підготовка публікації до друку.

Статус статті:

Отримано: 10.02.2026 Прийнято: 09.03.2026 Опубліковано: 15.04.2026
Creative Commons Attribution NonCommercial ShareAlike License (CC BY-NC-SA 4.0)
ISSN 2523-4498 (Print) ISSN 2786-6513 (Online)